

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA ŞEMS-İ TEBRİZÎ HAKKINDA YAYIMLANAN ÜÇ MAKALE

AHMET ÇELİK

Birinci Makale

Osmanlı basınında Şems-i Tebrîzî hakkında çıkan ilk makale “Mahmud” adında bir yazara ait olup makalesi, “Şems-i Tebrîzî” adıyla İslam Mecmuası’nın 21 Nisan 1332/4 Mayıs 1916 tarihli 43 nolu sayısında yayımlanmıştır.

Bu makalede müellif, Şems-i Tebrîzî’nin hayatı, Mevlânâ ile olan ilişkisi, tasavvufî etkisi ve şehadeti üzerinde durmuştur. Makale, Şems’in Allah’a dua ederek kendisine sohbet ehli bir âşik aramasıyla başlar. Bu niyazına gaybî bir sesle O’na Rum (Anadolu) diyarına gitmesi emredilir ve 1244’te Konya’ya gelişi, manevî işaretlerin yönlendirmesiyle gerçekleşir.

Şems’in asıl isminin “Muhammed b. Ali b. Melikdâd Tebrîzî” olduğunu, önce Tebriz’de Şeyh Ebu Bekir Selebak’aardından da Baba Kemal Cendî’ye intisap ederek feyiz aldığını, Şeyh Fahreddin Irakî ile de arkadaş olduğunu ifade eden yazar:

“Fahreddin Irakî, kalbine doğan hakikatleri şiir ve nesir ile izhar eyledi. Üstatları bir gün Şems’e: “Senin kalbine ilhamlar gelmiyor mu, eserini göremiyoruz?” diye sorunca Şems de: “Kalbim, ilhamlar ile doludur fakat ifadeye muktedir

değilim.” cevabını verdi. Bunun üzerine Baba Kemal: “Cenâb-ı Hak sana bir sohbet arkadaşı ihsan buyursun ki, o sohbet arkadaşı birçok ilahî marifetleri senin dilinden açıklayarak izhar eylesin.” diye dua etti.” demektedir.

Tasavvufî mertebeleri ikmal ve seyrü sülukunu tamaladıktan sonra Şems’in, çoğunlukla seyahat ettiğini ve seyahatlerinde siyah bir elbise giydiğini ifade ettikten sonra Mevlevî tarikatında müritlerin çile zamanlarında giydikleri siyah elbisenin Şems’e olan hürmet ve sevgilerinden kaynaklanabileceğini ifade etmektedir:

“Seyahatlerinde Allah dostlarından pek çok kimse ile görüşmüştü. Bu görüşmelerin en meşhuru ve kendisinin meşhur olma sebebi 642/1244’te Konya’da Celaleddin-i Rumî ile vukû bulan münasebettir. Ülfetleri bir mülâtefe-i mutasavvıfâne ile ibtidâ edip aralarında pek çabuk hususiyet hâsıl olarak mahremâne (gizli) sohbetleri günlerce, haftalarca devam ederdi. Ulûm-ı şer’îye’de “bahr-ı zihar”(derin bir deniz) tesmiyesine layık olan Mevlânâ, Hazreti Şeyh Şemseddin Tebrîzî’nin ilm-i tarikattaki kemal ve irfanına o derece hayran idi ki kudsi sirlara dair sohbetlerine kimseyi dabil etmezdi. İşte bu muhabbet eseridir ki, Hazreti Mevlânâ’nın eserlerinde ‘Şems’ ismine daima tesadüf olunur.”

شخص آخر من الرابحة والحرارة. يحدته الفاعل المختار عندنا بطريق العادة عقيب المجاورة او الماسة او فيض من العقل الفاعل عند الحكماء و بطريق الوجوب لاستعداد يحصل له من المجاورة او الماسة » [] .

خلاصه صاحب مواقف «بزه كوره» [يعنى اهل سنته كوره] حرارت و رايجهي فاعل مختار احداث ايدر، حكمايه كوره ذه عقل فعال افاضه ايلر» ديور .

انسان، افعال اختياريهسته تعلقى اوليان حرارت و رايجهي نصل بالذات احداث ايد بيلير و بوكا « انسان هيچ بر شيى بالذات احداث ايد من » ديهن اهل سنت نصل قائل اولور؟ صاحب مواقفك سوزنده «انسان» سوزى سبق اتمشى؟ يوقسه «فاعل مختار» انساني ديك؟ اهل سنته كوره «فاعل مختار» تعبيرى جناب حقه اطلاق اول نمازى؟ . .

ايضاحات سابقه دن آكلشايدينى اوزره قاموس فلسفه نك « ياخود حكمايه كوره عقل فعاك استعداد مخصوصى واردركه . . . ديمسى ده دوفرو دكلدر؛ چونكه بوراده استعداددن مقصد عقل فعاك استعدادى ذك، آتشك تامسى سيبيله تامس ايتديكى مجله حاصل اولان حرارت استعداديدر كه بونك اوزرينه مذهب حكمايه كوره فعاك حرارتى احداث اتمشى لازم كلير .

منصورى زاده يتمدى

سجير

ترجمة حال :

شمس تبريزى

اسمى محمد بن على بن ملك داد تبريزىدر. بدأيتده تبريزده شيخ ابوبكر

[*] ۱۲۹۲ سنه سنده مطبعة عارمهده طبع اولونان شرح مواثك ۴۹۹ نجى صحيفه سنده .

— ۶ —

Bu kısa makalede Hz. Şems'in hayatını detaylandırmanın mümkün olmadığını belirten yazar, Hz. Mevlânâ'nın onun hakkındaki "Hakikatte, Mevlânâ Celâleddin onun namına birçok manevi hakikatleri beyandan başka vasfında: "el-Mevlâ, el-izzü'd-dâi ile'l-bayri, hülasatü'l-ervâh, sırrü'l-meşküt ve'z-zücâce ve's-sabâh, şemsü'l-bâk ve'd-dîn, nurullâhi fi'l-evvelîne ve'l-abirîn" olduğunu hatırlatarak bir damlanın okyanusa işaret etmesi örneğini vermektedir.

Şems'in Konya'da öldürülmesini, "bir takım cânî" tarafından işlenmiş "gaddarâne" bir cinayet olduğunu, cesedinin bir kuyudan çıkarıldığını, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled tarafından Bedreddin Gühertaş'ın mezarının yakınına defnedildiği anlatıldıktan sonra kabriyle ilgili Hindistan rivayetlerini de aktarır ve bu tezatın halk zihninde "mevhum şahsiyet" kanaatini doğurabileceği söylenir. Fakat müellif Mahmut bunu eksik tetkike bağlayarak reddeder ve şunları kaydeder:

"Ölüm olayı Konya'da, kabrinin Hindistan'da olması büyük bir tezat (zıtlık) teşkil ettiğinden bazı kimselerce Şems'in gerçekte olmadığı halde var gibi düşünülen biri, yahut hayali bir şahs olması düşüncesine yol açmış ise de eksik araştırmadan ileri gelen bu zan, tashibe muhtaç olsa gerektir. Malumdur ki Cenâb-ı Mevlânâ'nın tasavvufi yoluna Hindistan'da dahi pek fazla rağbet ve muhabbet vardır. Hindistan'da Hazret-i Şeyh'in namına ithaf edilmiş mescid ve abideler de yok değildir. İhtimal ki mevlevî muhibbânı biri tarafından Şems namına yapılan bu mescit, zamanla kabir ve türbe olmak üzere ismini değiştirmiştir. Bunun örneği de vardır. Mesela Sarı Saltuk'un, Korfu'da medfun olduğu halde namına Edirne Havsa'da bina edilmiş olan

tekke de kabri vardır. Bu gibi yerler kabir ve türbe olmaktan ziyade halkın zibniyetine göre teberrük için ittihaz edilmiş birer makamdır”¹

Sonuç olarak Mahmut’un “Şems-i Tebrîzî” adlı makalesi, Şems’in hayat hikâyesinden çok, onun tasavvufî kimliğini, Mevlânâ üzerindeki dönüştürücü etkisini ve halk arasında hakkında oluşan rivayetleri değerlendiren bir “portre” dir. Özellikle Mevlevî gelenekle uyumlu bir anlatım içinde, Şems’in büyüklüğü ve etkisinin altı çizilirken, onun sadece tarihî değil, tasavvufî bir şahsiyet olduğu da özellikle vurgulanır.

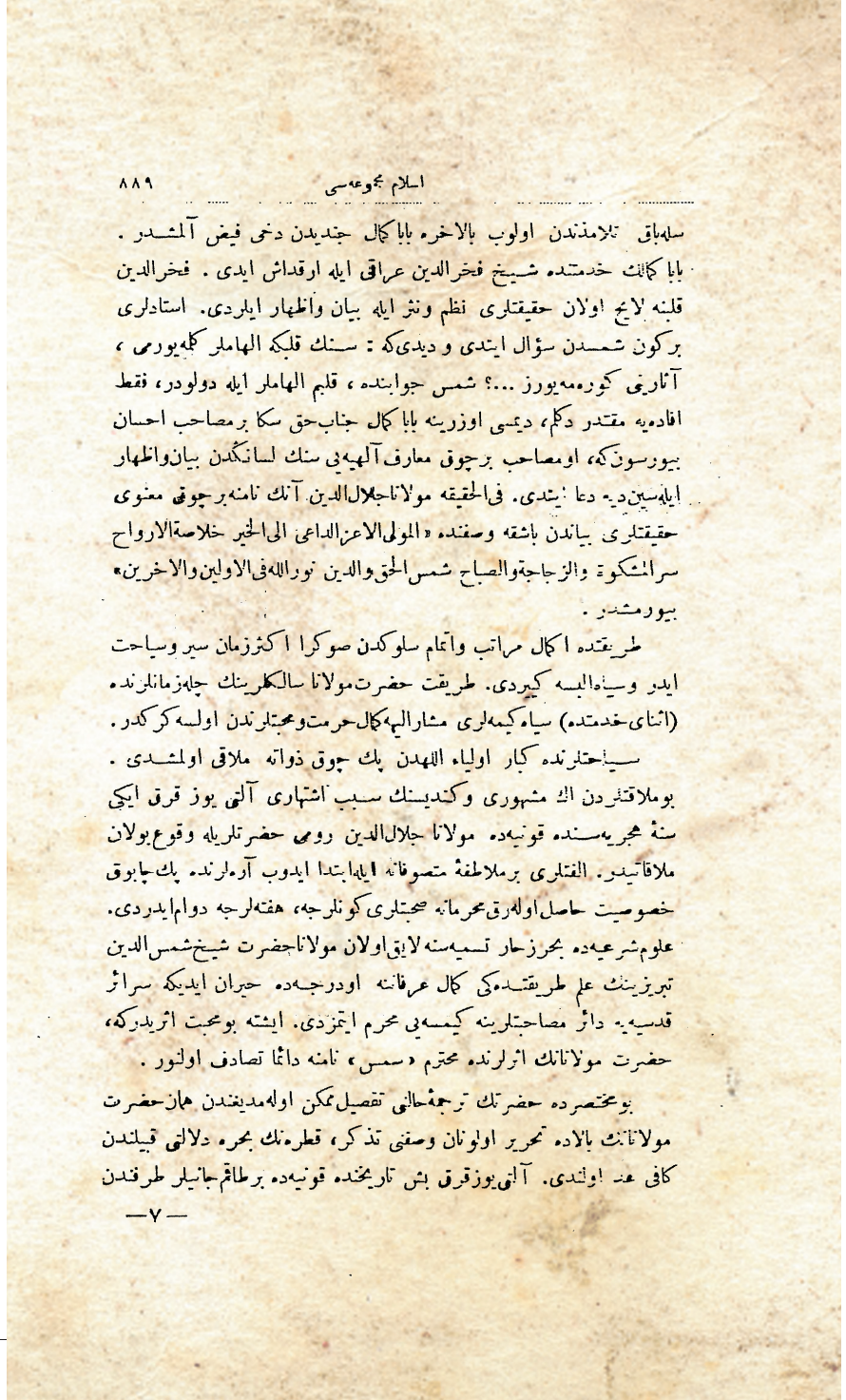
İkinci Makale

Konya basınında çıkan iki makaleden biri Mevlevî Şeyhi Abdülhalim Çelebi tarafından “Hazreti Şems-i Tebrîzî” adıyla 31 Temmuz 1923’te diğeri ise Ebu Hürrem tarafından “Şems-i Tebrîzî Hakkında Bir Kaç Söz” adıyla Halk gazetesinde 2 Ağustos 1923’te neşredilmiştir.

Abdülhalim Çelebi’nin makalesi “Şems-i Tebrîzî”nin manevi makamı, Mevlânâ ile karşılaşması, sohbetleri, ayrılıkları ve tekrar buluşmaları” konusu üzerine kurulu iken; Ebu Hürrem’in makalesi “Şems-i Tebrîzî”nin hayatı, menşei hakkındaki tartışmalar, Mevlânâ üzerindeki etkisi ve tasavvufî düşünceler üzerine” eleştirel biyografik deneme üzerine kuruludur.

Makale, bir önceki makalede olduğu gibi Şems’in Allah’a niyaz ederek kendisine sohbet ehli bir âşık aramasıyla başlar.

1 Mahmud, “Şems-i Tebrîzî”, *İslam Mecmuası*, 21 Nisan 1332 /4 Mayıs 1916, sy. 43, s. 893-896.



İslam Mecmuası'ndaki Şems-i Tebrîzî bahsinden



Abdülhalim Çelebi

Bu niyazına gaybî bir sesle Rum (Anadolu) diyarına gitmesi emredilir. 1244 yılında Konya'ya gelişini, kaderin ve manevî işaretlerin yönlendirmesiyle gerçekleşen bu irşad yolculuğunu Abdülhalim Çelebi şöyle kaydetmektedir:

“Bugün bir sakf-ı harab (harabe çatı) içinde gunude-i hâk-ı gufran (toprağa karışmış) olan müşarun ileyh hazretleri eazım-ı eblullahtan (Allah dostlarının en yücelerinden) olup ism-i şerifleri Muhammed b. Ali bin Melek ed-Dad’dır. Bir gün dergah-ı icabetpenah-ı ebadiyetle (birliğin yüce makamına) münacatları esnasında “aceben havass-ı barigab-ı ilahi (Allah’ın buzuruna yakın) olan aşıkân-ı billahtan (Allah aşkıyla dolu) kabil-i sobbet kim vardır?” diye tazarru ve niyazda bulduklarından hatif-ı gaybiden (gaybî bir ses) Rum’a gitmeleri beşaret buyurulmakla hicretin 642/1244 senesinde Konya’ya teşrif buyurmuşlardır. Müşariün ileyh hazretlerine hatif-i gaybiden beşaret buyurulan (müjdelenen kişi) Mevlânâ’ya işaret olduğu teyekkün buyurarak suret-i mülakatı menakiblerde suver-i hakikade gösterildiği veçhile her iki derya-yı ilm-i ledünni (iki ledünnî ilim denizi) birbirine mülaki olmuşlardır.

Nazım Paşa’nın:

*“Bi vasıta feyz alır Şems’ten
Güya ki kamerde Mevlevi’dür.
Bir cezbe eder cihân-ı tedvir*

Eflakte yerde Mevlevidir.” kıta-i arifanesi veçhile Hz. Mevlânâ, o şems-i labutiden (ilahi güneşten) bi-vasıta (doğrudan) feyizler almışlar, Mevlânâ müşariün ileyh hazretleri “zibni tasavvur anun istiab edemez ki anun için bir misal getireyim benim hiçbir damarım şarab-nab ve nayab-ı zuburdan değildir ki o parçanın ne olduğunu şerh

ve beyan edeyim” (Onu kavrayacak bir zihin yoktur ki bir örnek vereyim. Vücudumun hiçbir damarı olağan ya da olağandışı değildir ki, o parçanın ne olduğunu tarif edeyim) medbhîyelerini söylenmiştir.”

Mevlânâ ve Şems’in karşılaşmasını iki ilm-i ledün denizinin birleşmesi metaforuyla anlatan Abdülhalim Çelebi, Şems’in, Hz. Mevlânâ’yı manevi bir sarhoşluk (cezbe) hâline soktuğunu, onun tüm varlığının nur kesildiğini, Mevlânâ’nın, Şems’in başını dizine alması ve ona yardım etmesini aralarındaki aşkın ve irtibatın sembolü olarak ifade ederek:

“Mevlânâ gibi bir aşk sultanına bu övgüleri söyleten Hz. Şemseddin Tebrîzî’nin nasıl bir “ârif billâh” olduğu tüm dünyaya tanıtılmıştır. Onun yüce mevcudiyetinde zühur eden zevk halleri ve kudret tecellilerinden bahsetmemek eksiklik olacağından, bunlardan da biraz söz ediyorum. Gerçi bu gibi halleri hurafe sayanlar çoktur, fakat bu değerlendirmeye konumuzun dışındadır.” demektedir.

Hazret-i Şems, Konya’ya geldiğinde Pirinççiler Hanında konakladığını, bir müddet dinlendiğini, sonra Mevlânâ’yı ziyarete gittiğini ifade eden Abdülhalim Çelebi, Hz. Mevlânâ ve Şemseddin Tebrîzî arasında geçen hakikat dolu konuşmaların, Şems-i Tebrîzî’yi ilahi cezbe hâline soktuğunu ve tüm vücudunu nur kesilerek, içli bir şekilde “Allah Celle Celâlüh” diyerek yere yığıldığını anlatarak bu hâli hayretle seyreden Mevlânâ’nın, Şems’in başını dizine alıp, sağlığına kavuşana kadar yanında beklediğini, ardından onu bir havuz kenarına götürerek şöyle seslendiğini belirtmektedir:

“Gel ey zevk ve surur-ı manevinin (manevi zevk ve neşenin) meded ve inayeti gel. Gel ey hemm-ü gammın (dert ve gamın) ferabı, akfal-ı esrar ve bakayığın kazancı, hem ve gamm vaktinde senin vech ve cemalinin ve müşahedesi nuraniyet-i hakikiye ve meserret-i maneviyenin halıkı ve mevcudu fakr-ı manevi halinde senin cud-ı sebayı hakikatin sakai ve bedeni, talii ve ikbalin müntehası, gel.”

Hz. Şems, sağlığına kavuştuktan sonra Hz. Mevlânâ’nın kitaplarla dolu kütüphanesini gördüğünü, zahirî ilmin yetersizliğini ve bâtını bilginin üstünlüğünü göstermek için Hz. Mevlânâ’nın kütüphanesindeki tüm kitapları “kîl u kâl” (laf kalabalığı) diyerek havuza attığını ifade eden Abdülhalim Çelebi, Feridüddin Attar’ın Mantıku’t-Tayr’ı ve babası Bahaeddin Veled’in el yazması gibi bazı özel kitaplarının suya atıldığına gören Mevlânâ’nın bunlara çok üzüldüğünü ancak bir keramet olarak Şems tarafından kitapların hiç zarar görmeden geri çıkarılmasını şöyle anlatır:

“Şemseddin Tebrîzî hazretleri ba’des-sıbha etrafına nazar ettikte, Hz. Pir’in kütüb-i nefiseleri ile memlu (dolu) kütüphanelerini görüp: “Ya Mevlânâ, bunlar nedir?” dedikde Hz. Mevlânâ: “Ey hurşid-i envâr ve esrâr! Bunlara kîl-u kal (laf kalabalığı) derler” diye buyururlar. Şems-i Tebrîzî hazretleri bila-tereddüt (tereddüt etmeden) o kütüb-ü nefiseyi birer birer alıp havuza lika buyururlar. Gerçi Hazret-i Mevlânâ bundan asla mütegayyir olmamışlar ise de peder ve illa kebrelerinin hatt-ı destiyle bir mecmua ve Hz. Attar-ı Velî’nin kendi eliyle Hz. Mevlânâ’yı teberrüken ihda (bediye) ettiği “Mantıku’t-tayr” nam kitaplarının ziyalarına rencide-dil olduğu Şemş müşarun ileyhb

hazretlerine münkeşif olmakla “Mur sabildar Ya Mevlânâ” buyurarak mezkur kitapların birer birer tozlarını silkeleyerek Mevlânâ’ya verirler. Hz. Mevlânâ dikkatle nazar buyurup kitapların birisinde bile eser-i rutubetten (ıslaklık, nem) bir şey görmemekle mütehayyu olup Hazreti Şems’e karşı itizar ederek: “Ey Sahib-i keramet bu ne hikmet-i acibtir?” buyurdularında: “Ey nur-ı dide-i basiret, buna zevk u halet ve tecelli-i kudret derler.” buyurdular.

Bundan sonra Mevlânâ ile Şems’in üç ay boyunca gece gündüz birlikte olup sohbet, sema, zikir ve halvet içinde olduklarını, aralarındaki sevginin çok büyüdüğünü ve bir an bile birbirlerinden ayrı kalmayacaklarını ifade eden Abdülhalim Çelebi, Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ ile yaklaşık iki yıl birlikte olduğunu, sohbetlerinin tamamen manevi aşk üzerine kurulduğunu, Hz. Mevlânâ’nın çevresindekilerin bu yakınlığa tahammül edemediğini, onu sözlü ve fiilî olarak rahatsız etmeye ve Şems’i dışlamaya başladıklarını ifade eder. Bunun üzerine Konya’dan ayrılan Şems’in Şam’a gidişini, bu ayrılığa dayanamayan Mevlânâ’nın oğlu Sultan Veled’i Şam’a göndererek Mevlânâ’nın derin özlemine ihtiva eden bir mektubu Şems’e vererek onu Konya’ya geri getirişi şöyle anlatır:

“Hz. Mevlânâ müşarun ileyh hazretlerinin firakine (ayrılığma) tahammül edemeyip birinci mahdum-u mübarekleri olan ve şimdiki ayin, usul-i mevleviyemizi kuran Sultan Velled kudduse sırrabu’l-emced hazretlerine ebyat-i Arabi (Arapça beyitler) ile muharrer (yazılı) bir mektub-u şerifi tevdiyan Şam’a izam buyurmuşlardır. Hz. Veled kudduse sırrubu’s-samed Şam’a vusul ile Şems-i Tebrîzî hazretlerinin

hak-ı payi veliyanelerineyüz sürerek: “Can-ı pakin hakkı için ey maden-i ata ve vefa. Bizim sensiz sabır ve şevkibimiz kalmamıştır. Teşrif buyurun” diyerek envai ta’zim ile pay-ı püslerini Konya canibine (tarafına) çevirmişler ve Hz. Mevlânâ’nın kendilerine olan fart-ı iştiyaklarını arz ile mektub-u mezkuru takdim eyleyüp desti-busine niyaz irade-i veliyanelerine muntazır olmuşlardır. Bunun üzerine Şemseddin Tebrîzî Kudduse sırrabu’l-âli hazretleri davet-i Hazreti Mevlânâ’ya icabet buyurarak Konya semtlerine azim olmuşlardır. Hazreti Veled kudduse sırrabu’l-emced Konya’ya gelinceye kadar ta’zimen hep rikab-ı seniyelerinde peyadab (atının yanında yaya) olarak kat’i mesafe buyurub her ne kadar kendilerine Hazret-i Şemseddin: “Ey Veled-i emced suvar-ı evveliniz” diye ilbah ve ibram buyurmuşlar ise de te’diyen rukub buyurmamışlar ve şu manzumeyi farisiye ile vukuu hali beyan ve ifade buyurmuşlardır. “Veled, anın rikab-ı bümayununda (atının yanında) yaya olarak Konya’ya gitti. Bu ne zaruretten ve ne de ihtiyaçtan idi. Dağlar ve enginlerle bu yol tam bir ay uzadı. Sa’bü’l-mürur (geçmesi zor) idi ve çetin idi. Fakat hazretin feyz-i muallası (ulvi feyzi) onu sehl (kolaylaştırdı) etti. O öyle bir zat-ı ender’s-sıfat idi ki bütün meşakkat-i kilitleri ve hazain-i miftabları (hazinelere anahtarları) yed-i beyza-ı saadetlerine (saadet eliyle) küşade (açılır) oluyordu.” buyurarak hali hikaye buyururlar.”

Şems’in tekrar Konya’ya gelişiyle iki âşkın bir araya gelmesi ile Mevlânâ’daki “şems”, yani hakikat tecelli ettiğini ifade eden Abdülhalim Çelebi, bu buluşmayla Mevlânâ’nın kalbi sevince boğulduğunu, denizdeki kabarcıklar gibi görünüşte farklı ama gerçekte tek olan “heman aynı

Muhammed'le Ali'dir Şems-i Mevlânâ” sözüyle vahdet sırrının açığa çıktığını ifade etmektedir:

“İşbu mülakatta Mevlânâ'nın bütün ekdar-ı behcet ve sürura munkalib oldu. Deryadaki talialar gibi surette mütefavet görünen, fakat hakikatte bir bahrdan (denizden) ibaret olan sırr-ı vahdet aşikar oldu. “Bir şeyin suretine nazar-ı inzar olursan adüvler (düşmanlık) fakat hakikat cibetine nigabinzar olursan ehattan (birlik) ibaret bulunduğu ayan olur.” tecellisi zuburuyatına oldu. Hakikat can hakkı için ten ve cismın tefavütüne (farklılığına) bakma. Heyme-i haseke-i vahdet (vahdet çadırı) cibetine kör sözleri bütün inkişafıyla tecelli za” olduğunu ifade eden müellif Abdülhalim Çelebi, Hz. Şems'in ikinci ve son ayrılığını, yine gaybî bir biçimde gerçekleştiğini Şems'in “Beni bu dünyada artık kimse bulamayacaktır.” sözüyle onun ölümüyle ilgili en güvenilir işaret olarak sunulduğunu ifade ederek bu kayboluştan sonra Mevlânâ'nın Mesnevî'yi yazmaya başladığını kaydetmektedir.

Abdülhalim Çelebi'ye göre Mesnevi, Şems'in feyziyle doğan bir “irfan denizi”dir ve Şems gerçek bir “ârif billâh” ve “veliyyullah” olduğu böylece bir kez daha ispat ettiğinin kesin delili olduğunu belirtir: “Bu gibi hal ve halanle Cenab-ı Mevlânâ bezm-i mubabbete zinet verüp Cenab-ı Şems ile sobbetler ederken hicretin 645/1247 senesinde Hazreti Şems-i Tebrizî salîfü'l-beyan (yukarıda geçtiği gibi) bir takım bi-edepplerin (edepsizlerin) tekrar dahi ve taarruz ve kefneküsüne mebni ve esah akvale nazaren fırak-ı Şems (Şems'in ayrılığı) ile Mevlânâ'nın Mesnevi Şerifi gibi bir eser vücuda

getirmesi hikmet-i maneviyesine mebni gaybubet buyurmuşlardır. Bazı menakib-i nuvisan (menkıbe yazarlarına göre) Cenab-ı Mevlânâ'nın Tebriz'e kadar teşrif buyurarak arada tekrar Hazreti Şems ile mülakat (görüşme) buyurduklarını rü'yet etmişlerdir. Şehadetleri hakkında zayıf bir takım rivayetler de varsa da zann-ı ağlebimize (kuvvetli kanaate) nazaran müşarun ileyh hazretleri bir defa Hazreti Mevlânâ'ya: “Ben gaybubet edeceğim (kaybolacağım). Beni bu alem-i suflide artık hiçbir kimse bulamayacaktır.” diyerek ecel-i mevdiyle (eceliyle) irtihal-i dar-ı beka buyurdukları ve şimdiki türbe-i muattaralarında (mevcut olan türbesine) defn-i hak-ı itirnak (defnedilmiş) oldukları sıhhata daha makrun (yakın) olması lazım gelir. Çünkü Hazreti Mevlânâ Efendimiz'in iş bu ikinci iftirakından sonra Mesnevi-i Şerife mübaderet buyurdukları ve kainat-ı irfana lüle-saz (ışık olan) Mesnevi-i Şerif şu suretle telif-i pezir olup bütün şemsi vüiş insanlardan haki bulunduğunu bu vesileden bi'l-istifade beyan ile Hazreti Şemseddin Tebrizî'nin nasıl bir “ârif billab” ve nasıl bir “eazım-ı veliyyullah” olduğunu arz ile pür-futuh müşarun ileyhten mededci olurum.” demektedir.²

Sonuç olarak Abdülhalim Çelebi'nin 1923 tarihinde yayınlanan bu makalesi Şems-i Tebrizî'yi tarihsel değil, tasavvufî bir şahsiyet olarak ele almakta ve Şems'in Mevlânâ'ya gelişi ile bir aşk erinin başka bir aşk erinin ruhunun fitilini ateşlemesi olarak yansıtır. Özellikle Sultan Veled'in yürüyerek Şems'e hizmet etmesini hizmet ve teslimiyetin tasavvuftaki yerini vurgular. Şems'in Mevlânâ'ya ait bütün kitapları suya atmasını ise zâhirî şekilciliğe bir eleştiridir. Makale,

2 Abdülhalim Çelebi, “Şems-i Tebrizî”, *Halk*, 31 Temmuz 1923, sy. 39, s. 2.

Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin doğuşunu Şems'in kayboluşuna bağlayarak, Mesnevî'yi Şems'in manevi bir mirası olarak takdim eder.

Üçüncü Makale

Şems-i Tebrîzî'yi konu edinen ve 1923'te kaleme alınan üçüncü makalede Şems'in hayatı ve kökenine dair rivayetler, tartışmalı kaynaklar, Mevlânâ üzerindeki etkisi, tasavvufî dönüştürücü gücü ile tasavvufun temel felsefesi aşk, cezbe, semâ, bâtın ilmi konuları ve Şems'in Mevlânâ'yı dönüştürerek yeni bir tasavvuf anlayışına yol açması ele alınır. Yazar Ebu Hürrem'in kimliği hakkında kesin bir bilgi mevcut olmamakla birlikte Mevlevî gelenek ve düşüncesine aşina bir entelektüel olduğu makalenin üslubundan belli olmaktadır. Ebu Hürrem makalesinde dönemin rivayetlerine eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşır ve bu yönüyle önceki iki yazarın aksine daha sorgulayıcı ve eleştirel özellik katar.

İlk olarak yazar, Molla Câmî'nin Nefahat, Devlet Şah'ın Tezkire ve Silsiletü'z-Zehab gibi değişik kaynaklarda geçen Şems'in kimliği konusuna yoğunlaşır. Devlet Şah'a göre Şems'in İsmailî dâîlerinden geldiğini ve Hurand Celaleddin'in oğlu olduğunu belirtir. Başka rivayetler de Şems'in Tebrizli bir bezirgânın oğlu olduğunu söyler. Yazar, bu rivayetlerin hangisinin doğru olduğunun tartışmalı olduğunu söylese de kesin bir hüküm vermez, okuyucuyu düşünmeye teşvik eder:

Müellif Ebu Hürrem: *“(Molla Camî'ye ait) Nefabat'ın ifadesine nazaran Cenab-ı*

Mevlânâ'nın pederlerinden maada (başka) müşid ve üstadlarından biri de (Kayseri'de medfun) Seyyid Burhaneddin Tirmizi'dir ki hîn-ı vefatında (ölün vaktinde): “Halimi Şeyh Selahaddin'e, kalimi (sözümü) Mevlânâ'ya bağışladım” diyerek müşarun ileyb hakkında iltifat buyurmuşlardı. Fakat Mevlânâ gerek babasından, gerek üstadından aldığı telakkilere nazaran dinin ablakıyatı ile iştilal ediyor, İmam-ı Gazali'nin sadık bir müridi gibi zahidane ve muttakiyane imrar-ı hayat eyliyordu.” dedikten sonra bu sıralarda Şems-i Tebrîzî adında bir dervişin Konya'ya gelerek Hz. Pîr Mevlânâ ile buluştuğunu, Mevlânâ'nın inançlarını, ruh hâlini, maneviyatını kökten değiştirecek derecede üzerinde büyük bir etki bıraktığını, Şems'in cezbe hâliyle Mevlânâ'nın ruhunu etkisi altına alarak onu arzuladığı yöne doğru sürüklediğini, Mevlânâ'nın kendinden geçmiş bir halde ilahî bir aşkla Şems'in cezbisine kapılarak onun yoldaşı olduğu belirterek:

“Peki bu Şems kimdi?

Mesleği ve meşrebi neydi?

Nasıl bir şahsiyeti?” diyerek bir önceki makale sahibi Abdulhalim Çelebi'den bu yönlerin ayrıntılı olarak açıklamasını istihham etmektedir.

Elde mevcut belge ve kitapların bu konuda yeterli bilgi vermediğini, doğuda büyük ve geniş bir vahdet-i vucud felsefesinin esaslarını yayan bu zatın özel hayatı ve fikri çizgisi hakkında daha aydınlatıcı bilgi sunulmasının önemine işaret eden Ebu Hürrem:

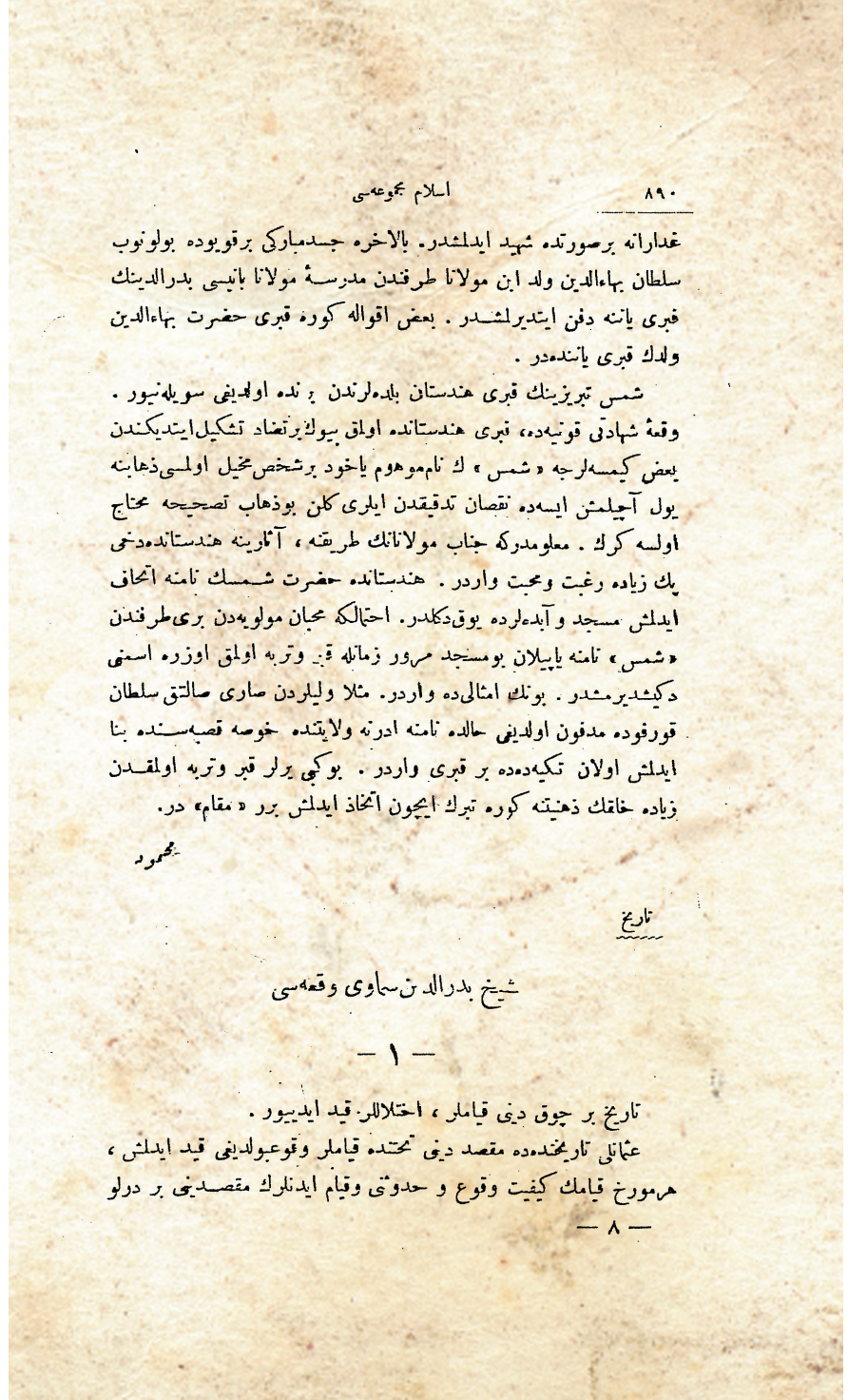
“Devlet Şah'ın ifadesine nazaran Şems-i Tebrîzî İsmailî dâîlerinden “Kiyabüzürk Emide

evladından Hurand Celeddin'in oğludur. Bu adam güya din ve mezheb-i ecdadiyi kabul etmeyerek oğlu Şems'i, ulum-u İslâmiye tabsili için Tebriz'e göndermiş, teslim ve terbiyesini ulema-yı İslâm eline terk etmişti. Bir rivayete nazaran Baba Kemal Cendi müridlerinden olan Şems, Fabreddin Iraki ile de münasebet ve müarafet peyda etmiştir. "Silsiletüz-Zeheb" müellifi ise bu iddiaya muhalefet ederek Tebriz'de doğmuş ve büyümüş bir bezzazın çocuğu olduğunu ileri sürüyor. Acaba bu rivayetlerin hangisi makrun-ı bakikattir (gerçeğe yakındır)?" sorusunu sormaktadır.

Şems'in gençliğinde olağanüstü güzelliğe ve cezbedici bir varlığa sahip olduğunu, bu fizikî güzellik ile manevî cazibenin birleşmesi ile onun insanlar üzerindeki etkisini olağanüstü kıldığını, bu yönüyle de Şems'in, "aşkı ilham eden" mistik bir figür olduğunu belirten Ebu Hürrem:

"Şems-i Tebrîzî'nin gençliğinde fevkalade güzelliği ile beraber müstesna bir cazibeye malik olduğu, hatta Tebriz kadımlarından zerdüzlule (sarrafçılığı) öğrendiği de rivayet cümlesindedir. Daire-i mahremiyet ve maneviyatına (manevî ve özel çevresine) dahil olanlar üzerinde icra ettiği nüfuz-ı muazzam nazar-ı dikkate alındığı takdirde onun müstesna fıtratta yaratılmış, şedid bir cezbe-i ruhaniye (şiddetli bir manevî çekim gücü) ve ateşin bir aşk (aşk dolu) ile mütahassis bir derviş olduğu tezabür eder." dedikten sonra Profesör Nicolson'un, Şems-i Tebrîzî tarif eden şu sözlerine yer verir:

"O kendisinin esrar-ı ruhaniye ve fuyuzat-ı ilahiyeyi neşrettiğine, suret-i cezbe de inanırdı. İtikadında çok samimi ve fevkalade mutün (sağlam) idi. En geniş telakkîyat-ı felsefeyi (felsefi fikirleri) ruhunda aramış, bulmuş, onları neşr ve



İslam Mecmuası'ndaki Şems-i Tebrizi babsinin son sayfa



*Şems-i Tebrizi Hazretleri
Makam-ı muallâsında.
Sübeyl Ünver*

ta'mim vazifesinin kendisine mehmul (yüklenmiş) bulunduğu kani' olmuştur. Gerek azm-i şedidi (şiddetli azmi) gerek vakar ve zarureti, gerek maruz kaldığı ölümün mahiyeti itibariyle Şems ile Sokrat arasında bir müşabebet (benzerlik) görenler de vardır. Her ikisi de zabir alimlerinin bi-lüzum (lüzumsuz) olduğunu esrar-ı kevn (varlık ve oluşun sırlarında) ve fesadda, mahiyeti eşyaya güna bilkate nüfuz için aşkın vucubunu (gerekliliğine) dünyada en büyük faziletin tezkiye-i nefis (nefsi arıtmak) ve tasfiye-i vicdandan (vicdani temizlemekten) ibaret bulunduğunu dermeyen etmişlerdir (dile getirmişlerdir)."

Şems'in gelişiyle Mevlânâ'da bir dönüşüm başlamış, önceden zahidâne yaşayan Mevlânâ, artık aşk merkezli bir mutasavvıfa dönüşmüştür. Bu noktada Şems, Mevlânâ'yı tasavvufi anlamda yeniden inşa etmiş, Mevlânâ da aklı muhakemeden çok, aşk ve ilham ile hakikati kavrayan bir sufiye dönüşmüştür. Ebu Hürrem şunları kaydetmektedir:

"Hiç şüphe yok ki Şems, Mevlânâ derecesinde bir âlim değildi. Fakat tabir-i marufuyla "vasıl ilallah olmuş (Allah'a ulaşmış) erenlerden" idi.

Suver-i ilm (şekle, görünüşe) ve irfana ehemmiyet vermeyen ve şekilperest olmaktan çok uzak yaşayan Şems, Hz. Mevlânâ'yı da yavaş yavaş kendisine bende etmeye başlamış, telakkîyatına (anlayışına) onu muttali ve münkad kılmıştı. Şems, günden güne Mevlânâ üzerinde nüfuz sahibi olmaya başlamış babasının ve hocasının eserine iktifa ederek semaya râğbet etmeyen Mevlânâ'yı semaya alıştırmıştı. Mevlânâ artık köftékari (kuru) alim ve kil-u kal-i beni ademe (insanoğlunun laf kalabalığına) ebemmiyet vermeyerek esrarı, bir mürşid-i kamil dilinden anlamaya çalışıyor, Şeyh Selabaddin Zerkub'un hücrelerinde (odasında) altı ay Şems ile halvet-nişin oluyordu. Zaten ilk tesadüfleri pek garip olmuştu.

Nefabat'a göre Şekerrizler Hanı'na inen Şems, maiyetinde büyük bir cemaatle medreseden çıkıp gelen Mevlânâ'ya görünce merkebinin yakalayıp:

"Bayezid mi uludur, Hazreti Muhammed mi?" garip suali tevcih etmiş Hazreti Mevlânâ'yı hayrette bırakmıştı. Sipehsalar'a göre Şems Pirinççiler Hanı'na inmiş ve hanın önünde sedirde Mevlânâ ile mübahaseye (münakaşaya) tutuşmuştu. İlk mülakatta (karşılaşmalarında) Mevlânâ'nın rubunda bir inkilab-nuvin (büyük bir inkılâp) ihdas eden Hazreti Şems bilabare onun mahremiyetine girmiş ve evlatlığı "Kimya" adlı cariyeyi de tabt-ı zevcata (eş olarak) almıştır. Hazreti Şems, Mevlânâ için vasi' ve çebe şumul bir menba-i ilham olmuş Divan-ı Şemsil-Hakayık'ı ona yazdırmıştı.

O zamana kadar alelade ulemadan farklı olmayan Hazreti Pir (Mevlânâ), Şems ile muarefesinden (tanışmasından) sonra ilahi bir vecd ve hal izhar etmeye başlamış rubunun heyecanları, tehassusatını bütün derinliği ile, terakkîyat-ı sufîyesini (sûfîce ilerleyişini) bütün çıplaklığıyla terennüme (dile getirmeye)

başlamıştır. Aralarında geçen macera o menkabeler malumdur."

Makalenin ikinci yarısı, Şems'in düşüncelerini açıklayan felsefi-tasavvufi bir bölüm olup burada öne çıkan kavramlar, zâhir-bâtın ayrımı, ehl-i kal-ehl-i hal, fenâfillah, ölmekten önce ölmek ve semâ konularıdır. Bu konuda Ebu Hürrem şunları kaydetmektedir:

"Hz. Mevlânâ'nın, Şems'ten mülhem olarak yazdığı "Divan-ı Şemsil-Hakayık" eski İskenderiye mektebinin neşrettiği panteizm esaslarını İran ve Arap itikadıyla (inançlarıyla) meczederek (harmanlayarak) en yüksek bir tasavvufi dereceye vasil oluyordu.

Mevlânâ için tasavvufi şekil (şekil) ve akaid-i muayyeneden (kesin kurallardan) ibaret olmayıp muhakemat-ı akliye (akıl yürütme) ve hissîyenin (hislerin) vasil olmayacağı bir vasıta ile aşk ve ilham ile idrak olabiliyordu. Sabib-i aşk olmak için bir mürşid-i kamil aramak lazım geliyordu.

Zaten mutasavvifeye göre ulum-u mevcudeyi ilm-i zahir, ilm-i batın veya ilm-i şeriat, ilm-i hakikat diye ikiye ayırmak kabildir. İlm-i şeriat mektep veya medreselerde öğrenilir. Vasıtası his, akıl ve muhakemedir. İlm-i hakikat tekkelerden intişar eder, mürşitlerden iktibas (elde) edilir. Bunun için birincilere "ehl-i kal" ikincilere "ehl-i hal" denilir. Medresenin temsil ettiği zühd ve takva ateşine karşı tekkeler bir muhit-i fikriyeyi serbest hâva dabilinde yaşatabilecek bir mibrak addoluyordu.

Dervişlere nazaran insan içinde bulunduğu alem-i badisane (geçici âleme) müşabih olmak üzere onun gibi vücuttan, ademden (yoluktan), hüsn (güzel) ve kubûhten (çirkinden), hayr ve şerden yani unsur-i vücud (varlık) ile unsur-i

ademden (yokluktan) mürekkeptir. İnsanın bütün vazifesi vucud-i beşerdeki (varlığındaki) unsur-ı ademi (yokluk unsurunu) ifna (yok) ederek vâsıl-ı illallah (Allah'a ulaşmak) olmaktır. Fenafillah mertebesi de budur. Bu her ne kadar ölümden sonra olabilirse de hal-i hayatta da gayr-i mümkün değildir. (Mütü kable en temutu/ Ölmeden önce ölüünüz) sırrına mazhar olanlar işte buna muvaffak olmuşlardır. Çaresi de nef-i emmareyi (kötülüğü emren nefsi) mağlub etmekten ibaret olup bu da aşk ile vusul mümkün olur. "Hak ile hak olmak" demek bundan ibaret olup Mansur'un "Ene'l-hak" Bayezid'in "leyse fi cübbeti sivallah" teraneleri ve bidayete rücu manalarını ifade eder.

Mevlânâ dahi bir çok eşarında (şiirlerinde) bu itikadâtı teşrih ettikten (açıkladıktan) sonra "şariat edebinden korktuğu için daha fazla ızab-ı hakikat edemeyeceğini, aşk mezhebinin din olduğunu, şariat ehlinin o menzile eremeyeceğini, milletin ber milletten ayrı din ve diyanetinin edyan-ı mevcudedden ayrı ve müstesna olduğunu, namazsız, abdestsiz dost mibrabına vardığını" itirafeyliyor.

Mevlânâ'ya bu dereceye yüksek bir felsefeyi Şems ilham etmişti. Şemse nazaran bir alim veya müteşerri ayine-i kalbini gubar-ı nabudden tathir etmedikçe (temizlemedikçe) erbab-ı irfandan yani ashab-ı vecd ve zevkten olamadığı halde bir ümmi, arif-i billah ve vasıl-ı illallah olabilirdi. Dervişlikte ümmiliğin manası büsbütün başkadır. İlm-i batın huzurunda ümmi olmayınca hakikat gönül kitabına tecelli etmez. İlm-i zabirin eseri ahkam-ı şeriatle amel olduğu halde ulum-u batına muvasehesinde ümmi ve sade dil olmadıkça Cenab-ı Hak'tan istiare-i feyz ve hakikat kabil değildir. Onun için bazı mutasavvıflar batın ilmi için ilm-i zabiri, zaruri bir lazime addetmelerine

rağmen, bütün mutasavvıflar, bütün ehl-i hal, ehl-i kal onların aleyhinde bulunmuşlardır.

Nur-u Huda'nın tecellisi için mir'at-ı kalbin (kalp aynasının) mücella (temiz) ve bakir olması şart konulmuş, alimlerin tasavvufa süluku daha güç olduğu ifade edilmiştir.

Hız. Peygamberin ümmi olduğu hakkındaki işaret (işaretler) dahi buna delildir. Cenab-ı Resulün ümmiliği ve hakikate karşı alim olması da şeriate göredir. İlm-i şariat bil-vasita abz (aracısız alınır) ve telakki edildiği halde ilm-i hakikat bila vasita (vasita olmadan) iktibas edilir.

Hız. Musa'nın Hızır'dan taallüm ettiği (öğrenmiş olduğu) ilim dahi hakikat-ı sırrıdan ibaret olup işaret edib tasvif olunmuştur. İlm-i işaret üstad bir müşid-i kamilden öğrenmek mecburiyeti olduğu halde, ilm-i zabir medrese ve kitaptan öğrenilebilir. Esrar-ı ilahiyeye vukuf (ilahi sırların bilgisine) ancak bir insan-ı kamil ünsiyeti ile peyda ve hasıl-ı zevk ve muhabbet ile tamam olur.

Kalbte aşk ve cezbe olmayınca gönül hakikate eremez. İşte buna binaen değildir ki erbab-ı heva ve heves (arzu ve heves ehli) için katıyyen gayr-i caiz olan raks ve sema, ashab-ı aşk için bir ihtiyaç, zaruriyyu'l-ittiba bir halet (zorunlu hâl) diye tasvif edilmiştir. Bir çok ehl-i dallin sema esnasında üstünü başını parçalaması, bir takımların dahi kendinden geçerek bazı vesait ile muhafaza-i ruha eziyet etmesi o esnada iktisab (elde) edilen vecd ve istiğrakten münbaistir.

Şems-i Tebrîzî telkinatıyla semaya başlayan Mevlânâ'nın bilabare her sema-ı ayin ve tarik ittihaz etmesi ve eşarında (şiirlerinde) onu "visal-ı cananı tabayyül ettiren bir gıdayı âşıkane" diye telakki buyurması ehl-i aşk indinde cezbe halinin kıymetini gösterir.

Hasılı uzatmamak için kesiyorum. Hayat felsefesine oldukça vakıf olduğumuz Mevlânâ'yı bu derece tehyîç ve irşad eden Şems-i Tebrîzî'nin hayatı hususiye ve şahsiyeti hakkında malumatımız pek mahduttur. Çelebi Efendi üstadımızın vesaik-i mebzûl (belgeleri çok) olduğundan kendilerinden izabat-ı mütememiye intizar eyleriz.”³

Sonuç olarak Ebu Hürrem'in makalesi, sadece bir biyografi değil aynı zamanda tasavvufî düşünceyle yoğrulmuş eleştirel bir incelemedir. Şems, burada hem tarihî bir kişi hem de felsefî bir tip olarak anlatılır. Yazar, mutasavvıfların perspektifinden bakar ama sorgulamaktan da geri durmaz. Şems'in Mevlânâ üzerindeki etkisini, bir öğretici- dönüştürücü olarak açıklar. Makalenin son bölümü, klasik sufi düşünceye dair bir özet gibidir: aşkın önceliği, bâtını bilginin değeri, mürşidin gerekliliği üzerinde ısrarla durulur.

3 Ebu Hürrem, “Şems-i Tebrîzî Hakkında Bir Kaç Söz”, *Halk*, 2 Ağustos 1923, sy. 41, s. 1.



العَدْلُ
فَدَيْسِرَةٌ
شَهْرٌ
مِنْ
أَشْهُرِ
الْحَجْرِ
الْمَكِينِ